

правової компетентності майбутнього вчителя представлено взаємопов'язаними підготовительно-пропедевтичним, контентно-діяльним і рефлексивно-діяльним етапами. Визначено мету, завдання, методи і форми організації навчальної діяльності студентів на кожному етапі, виявлені основні підходи до структурування правової діяльності і роль поетапного формування правових знань у студентів для успішної професійної діяльності в майбутньому.

Ключевые слова: компетентностный подход, контекстное обучение, правовая подготовка, технология, правовая компетентность, будущий учитель, правовая деятельность.

SUMMARY

Ivanii O. Technology of providing of formation of future teacher's legal competence.

On the basis of the synthesis of contextual learning principles and competence approach the whole set of technological operations was proposed which provides formation of future teacher's legal competence in the university educational process. The integral process of the technology of formation of future teacher's legal competence is represented as a succession of preparatory- propaedeutic, content-activity and reflexive-activity stages.

The aim of the preparatory-propaedeutic stage was to prepare the scientific-methodical ground for realization of legal education. On this stage it was solved the task of actualization for students of the aim of legal preparation, development of positive motivation of students as to gaining legal competence as professional and personal quality, development of educational-methodological tools of providing of process of legal competence formation.

The main aim of the content-activity stage was formation of professional-legal knowledge, skills and professional-legal activity. The development of professional and personal qualities which are necessary for successful realization of the professional-legal activity was provided by means of complement of psychological-pedagogical content and legal discipline with questions of professional-pedagogical character, by attraction of students to different forms of educational and civil of professional-legal direction, by introduction of developed special course, as generalized element of a system of theoretical and practical legal training of a future teacher.

Realization of the aim of the reflexive-activity stage required formation of readiness and capacity of future teacher to the application of legal knowledge in the professional activity, skills to accomplish self-organization, self-control and self-regulation in the professional-legal sphere. This stage also has effective-coordinational function where levels of formation of student's legal competence are estimated.

Key words: context education, competitive approach, legal preparation, technology, legal competence, future teacher, professional-legal activity.

УДК 355.231.1(477)"18"

С. В. Кормілець

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ КАДЕТІВ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто питання, що стосуються проблеми організації процесу морального виховання в кадетських корпусах Російської Імперії, які діяли на територіях українських губерній у ХІХ – на початку ХХ сторіччя. Показано основні етапи становлення й розвитку системи морального виховання кадетів, наведено

основні зв'язки морального виховання з духовним, естетичним тощо й вимоги, які висувалися до організації виховного процесу. Показано основні форми виховної діяльності, спрямовані на розвиток моральних почуттів вихованців кадетських корпусів, майбутніх офіцерів.

Ключові слова: кадетські корпуси, кадети, військово-навчальні заклади, моральне виховання, духовне виховання, військова честь.

Постановка проблеми. Система військової освіти в ХІХ – на початку ХХ століття на території Українських губерній являє собою унікальне соціальне явище глобального масштабу. Історично склалося, що в ХІХ – на початку ХХ століття саме військова освіта стала праматір'ю професійної освіти країни. Протягом своєї історії військово-навчальні заклади інтернатного типу були основним джерелом комплектування армії й флоту професійними офіцерськими кадрами.

Формування морально розвиненої особистості є одним із центральних напрямів виховання військовослужбовців. Люди, перебуваючи в необмеженій кількості суспільних і особистих зв'язків між собою, повинні так чи інакше погоджувати з іншими членами колективу свої дії, дотримуватися певних норм, правил і вимог. У кожному соціумі для регуляції поведінки людини виробляється безліч різноманітних засобів. Таку регулювальну функцію виконують правові норми, постанови військових і державних органів, статuti, інструкції, вказівки й накази службових осіб і, нарешті, моральність і духовність.

Аналіз актуальних досліджень. Система морального виховання в кадетських корпусах, розміщених на території Українських губерній виступає предметом переважно історіографічних розвідок, тому її дослідження носить загальний характер. Незважаючи на те, що сьогодні існує низка вичерпних досліджень з історії розвитку та діяльності системи кадетських корпусів, де окремим питанням постають проблеми виховання, зокрема у працях М. І. Алпатова, А. Ю. Воробйової, М. І. Нещадима, А. П. Ткачука, О. А. Хазіна та інших дослідників, однак аналіз джерел і наукової літератури засвідчив, що проблема морального виховання в кадетських корпусах не була об'єктом самостійного дослідження і не отримала системного відображення в історіографії.

Мета статті – дослідити шляхи становлення та розвитку системи морального виховання кадетських корпусів ХІХ – початку ХХ століття створених на території Українських губерній шляхом аналізу й узагальнення історіографічної бази.

Виклад основного матеріалу. Загальна мета морального виховання полягає в можливості забезпечувати повний розвиток духовних сил вихованців, у правильному формуванні його поглядів і понять, у пробудженні й закріпленні в ньому почуттів честі, добра та правди в належному виробленні його характеру і в узгодженні всіх його прагнень і дій із моральною нормою [2, 240].

Вважалося також, що найважливіше завдання виховання – це моральне й для успіху його необхідно, щоб оточуюче кадетів середовище благотворно впливало на моральний склад кожного, сприяючи взагалі розвитку в ньому вищих і обмеженню нижчих схильностей [2, 25].

Як видно з Інструкції з виховної частини для кадетських корпусів, почуття становлять основу психічного життя й у їхньому правильному формуванні вбачалося головне завдання виховання. У такий спосіб моральне виховання повинне було сприяти світлому й бадьорому щиросердечному настрою, привчати до терпіння, самовладання та твердому перенесенню негараздів, стримувати себелюбні прагнення й обмежувати схильності до порівнянь, розвивати щире співчуття суму, потребам радості й блага близького, саме в цьому формується власна внутрішня гідність людини [2, с.26].

Разом із тим необхідно було розвинути у вихованців почуття вдячності за дбайливість про їхні блага за допомогу й послуги з боку оточуючих. Не менш важливо було сформувати в кожного здатність вірної самооцінки для того, щоб вихованець не перебільшував своїх можливостей і не падав духом від усвідомлення своїх недоліків. Нарешті, кожному вихованцеві необхідно забезпечити досить сильну підтримку доброї моральності, виявляти й зовнішні гідності: чіткість виконання дій, звичку до порядку, ощадливість і охайність, увагу до пристойностей, привітності, ввічливості тощо [2, 27].

Головною складовою морального виховання була релігія, тому що вона закладала основу для вирішення всіх завдань морального розвитку, сприяючи зростанню людини.

Це, передусім, вирішувалося під час вивчення Закону Божого. На всіх уроках учитель навчав вихованців молитві, знайомив із подіями священної історії, заповідями Господніми й церковним Богослужінням. Повчання відносно вихованців безпосередньо пов'язані з навколишнім їхнім життям, сполучаючи зміст бесід як із загальним розвитком кадетів, так і з релігійними почуттями [10, 27].

У всіх класах частина часу, відведеного на уроки Закону Божого, присвячувалася читанню й роз'ясненню недільних і святкових Євангелій і послань апостольських. Зі свого боку офіцери-вихователі й інші посадові особи всіма заходами підтримували в кадетах закладені їм духівниками вірування, почуття й переконання, були постійним прикладом щирої, розумної, живої релігійності, стежили за неухильним виконанням самими вихованцями вимог релігії й церкви, а також благочестивих звичаїв [11, 12].

Значну роль відігравала церковна служба. Кадети були присутні на церковній службі: у неділю та у святкові дні – на літургії, і напередодні цих днів – на всеношній, щодня відводився час для читання в ротах ранкової й вечірньої молитви. Керівний склад корпусів затверджував усі заходи до

того, щоб християнські обов'язки виконувалися вихованцями завжди з належною увагою, для цього вихователі були присутні на богослужінні разом із кадетами. Зверталася увага на те, щоб щоденні молитви перед прийманням їжі й після не набули характер співочого уроку або репетиції, а відбувалися б із дотриманням правил, яких вимагала суспільна молитва. Крім того, цього дотримувалися й при читанні ранкових і вечірніх молитов, а також перед початком і кінцем занять.

Разом із тим, заклад постійно опікувався тим, щоб корпусний храм був у належному стані, при витонченій простоті його обстановки й нерушимому порядку, під час служби сприяли підтримці у вихованців належного настрою.

Така постановка виховного процесу в корпусі дозволяла настільки затвердити в правилах християнської моральності кожного кадета, що він слідував їм і надалі, при виході з корпусу.

Крім релігійних, до шляхів і засобів морального виховання відносяться: підтримка встановленого порядку в житті кадетів, раціональна й корисна організація позакласного часу, постійний контроль над вихованцями й сувора підтримка ними дисципліни.

Один із перших обов'язків кадетських корпусів полягав у приученні довірених йому вихованців до суворого порядку в їхньому житті й заняттях. Це досягалося постійним спостереженням усіма посадовими особами за неухильним дотриманням вихованцями певних норм і правил.

Дані правила загалом зазначені в Інструкції з виховної частини для кадетських корпусів. Крім цього, зазначалося в Інструкції, кожний корпус відповідно до місцевих умов розробляв власні правила. Правила досить докладно регламентували поведінку кадетів у всіх життєвих випадках. Крім цього, окремо й досить докладно зазначалися правила поведінки у відпустці.

Вважалося, що дитяча душа цілком відкрита як гарному, так і негативному впливу, саме тому головна мета цих правил, як морального керівництва, полягала в направленні дій дитини на шлях справедливості й виробленні в ній гарних звичок і характеру. Нарешті, необхідно було охороняти дитину від шкідливих наслідків її нецтва [1, 549].

Особливе місце в нормах і правилах приділялося статевій моральності. Широке поширення онанізму серед кадетів 13–14 років і падіння моральності в старших у вигляді впливу ззовні змушувало командування корпусів вживати різноманітних заходів. До них можна віднести контроль над відпустками, перепискою й постіллю кадетів, а також знайомство вихователя із сімейною обстановкою своїх вихованців, серйозна постановка питання як у загальних, так і в індивідуальних бесідах відповідно до віку кадетів, обережність під час роз'яснення питань статевої моральності, починаючи з перехідного віку у кадетів намагалися створити «чистий» погляд на жінку [7, 339–340].

На з'їзді офіцерів-вихователів у 1908 році дана проблема розглядалася окремою темою. Була заслухана доповідь полковника Михайлівського: «Боротьба зі статевою розбещеністю в середній школі» і обговорені тези доповідей присутніх на з'їзді.

Значна увага приділялася питанням продуктивного заповнення вільного від занять часу, оскільки таким чином необхідно було прищеплювати кадетам працьовитість, звичку до корисних занять і скромних розваг, що облагороджують вдачі, усуваючи тим самим дозвільне провадження вільного часу.

У вільний від планових занять час включалися наступні заходи: підготовка уроків на наступний день, позакласне читання літератури, прогулянки, заняття музикою та співом, ремісничі й садові роботи, вечори відпочинку, виготовлення й ремонт наочного приладдя та інших казенних речей, відпочинок, ігри й інші розваги, відповідно до віку й розвитку вихованців.

Звернемо увагу на деякі з них, що мають безсумнівний інтерес. Самостійна підготовка організовувалася так, щоб кадети одержували необхідну допомогу від свого вихователя, як особисту, так і загальну для всього класу. Для цього вихователь був присутній у своєму відділенні при повторенні уроків. Крім того, він організовував і направляв діяльність кадетів, прищеплював їм навички самостійної роботи, творчості, виховував наполегливість.

Нестаранних учнів змушував учитись і брав їх під особистий контроль. Устигаючих заохочував, дозволяючи їм після готування уроків раніше відведеного часу займатися читанням, малюванням, перепискою.

Позакласне читання книг кадетами як самостійно, так і з вихователями, на думку Головного управління військово-навчальними закладами, мало також важливе значення, після навчальної роботи, серед освітніх засобів, і взагалі впливало на розвиток вихованців у моральному відношенні.

Крім цього, читання заповнювало прогалини в знаннях учнів, розширювало кругозір й допомагало набути нові переконання; від читання залежали перші, найглибші й міцні погляди на життя, природу й людей; від читання залежав напрям думок і відчуттів.

Виходячи з таких поглядів і вимог був суворий, відповідний до виховних цілей, вибір книг для читання й, узагалі, на правильне ведення цього роду занять усі вихователі звертали найбільшу увагу [4, 43–44].

Для правильного поповнення бібліотек був виданий «Каталог книг для читання вихованцями кадетських корпусів», що складався із семи розділів, у кожному з яких усі книги були розділені на три групи. Перша – для кадетів двох старших класів, друга – для середніх класів, і остання – для молодших класів. Читання книг кадетами, отриманих з інших джерел, допускалося тільки з особистого дозволу офіцера-вихователя, після перевірки їх змісту.

Відповідно, визначальна роль відводилася бібліотекам. Наприклад, в Одеському кадетському корпусі фонд фундаментальної бібліотеки складався з 3675 книг, а в ротних бібліотеках було ще понад 2000 книг.

Робота викладачів і вихователів не вичерпувалася рекомендацією тих або інших книг. Вони брали активну участь у засвоєнні учнями тих істин, які давали книги, тобто роз'яснювали незрозуміле, звертали увагу на головне й, нарешті, організовували бесіди поза класом, узагальнювали й закріплювали набуті знання [5, 211].

Незважаючи на контроль над рекомендованою літературою для читання, все-таки були випадки знайомства з небажаною й навіть шкідливою літературою, під час відпусток удома, або у випадку таємного принесення літератури. Крім цього, при вивченні розпорядку дня, можна відзначити, що часу для читання було небагато. Кадет постійно мав своє спеціальне призначення, а читання рекомендували тільки для 1-го й 2-го класів (година на тиждень). Тому для читання доводилося використовувати особистий час, вільний урок (за відсутності викладачів з об'єктивних причин) [5, 214].

Зазначені недоліки та шляхи їх усунення знайшли своє відображення на сторінках Педагогічного збірника та в роботі з'їздів. На з'їзді 1903 року викладачів російської мови військово-навчальних закладів питання про позакласне читання обговорювався разом із питанням про обов'язкове читання. На з'їзді викладачів російської мови середніх навчальних закладів 1904 року питання про позакласне читання також активно обговорювалося, як результат був складений своєрідний план (схема) організації читання літератури. Спроба вирішити дані питання була зроблена в 1907/08 навчальному році особливою комісією при Одеському кадетському корпусі. Під час роботи першого з'їзду офіцерів-вихователів кадетських корпусів дане питання набуло широкого висвітлення, зокрема в доповіді одного з офіцерів «Позакласне читання й основи його організації» говорилося про вибір книг для читання, про правильну організацію читання, прищеплення кадетам звички «читати й вичитувати», про час, необхідний для цього, і перевірку прочитаного.

Доповнюючи виступ, І. І. Долгов надав схему організації позакласного читання, яка з часом себе виправдала.

Отже, позакласне читання мало важливе значення для розумового й морального розвитку та служило одним зі стимулів визначення основного напрямку в житті.

Важливе значення для морального виховання мав і постійний нагляд за вихованцями. Офіцери-вихователі не завжди успішно справлялися зі своїми обов'язками, і це іноді приводило до порушень дисципліни кадетами. Часом старші за віком диктували свою волю молодшим, у тому числі із застосуванням фізичної сили [3, 2].

Для усунення проблем зверхнього ставлення серед кадетів офіцери-вихователі за можливістю, якомога частіше повинні були знаходитися в ввірених їм відділеннях, загальне спостереження над цілою ротою було покладено на її командира й чергового вихователя, у розпорядженні якого перебувала достатня кількість днювальних [2, 37].

Контроль над вихованцями не припинявся і в нічний час, для цього розташування роти в продовженні всієї ночі обходив один із чергових по роті. У разі необхідності він зобов'язаний був будити чергового офіцера-вихователя.

У моральному вихованні кадетів визначальна роль покладалася на безпосередніх начальників і викладачів. Уважалося, що вони повинні бути людьми не тільки високоосвіченими, але й високоморальними, натхненними, щиро любити дітей, про яких вони піклувалися, і готових покласти за них свою душу. Без цього вся справа школи буде мертвою, з неї будуть виходити люди освічені, але позбавлені моральних ідеалів. Саме тому і здійснювався настільки суворий контроль під час добору посадових осіб і викладачів.

Одне з основних завдань полягало в підтримці в закладі суворої дисципліни. Здоровий дух дисципліни проявлявся в доброзичливих відносинах вихованців між собою, з наставниками і повазі до закладу, у чесному виконанні вимог навчального закладу й загальній дбайливості про його репутацію.

У відношеннях між вихователями й вихованцями дуже важливі були наступні якості, на які спеціально зверталася увага: доброзичливість, щирість, серйозність, довіра, обережність.

Викладачі та вихователі повинні відноситися до вихованців як до рівних, як до майбутніх своїх колег-офіцерів, між якими не може бути обману й неправди. І якщо траплялося, що якийсь кадет у молодшому класі починав брехати, намагаючись уникнути покарання, то в такому випадку вихователь говорив йому: «Ти так боїшся покарання, що прагнеш вивернутися неправдою. Я не буду тебе карати – тільки не принижуй себе боягузством і брехнею, краще не розповідай мені нічого» [6, 47].

Крім особистого впливу, дисципліна підтримувалася сукупністю всі прийнятих закладом виховних заходів, у число яких як основа включалися заохочення й покарання.

Заохочення, як правило, застосовувалися з великою обачністю й з єдиною метою – зміцнювати в кадетів любов до добра заради самого добра та прагнення до праці й успіху, в жодному разі не пробуджувати в них жадібність і самохвальство перед товаришами.

Інструкцією були передбачені такі заохочення: більш довірливе й співчутливе ставлення вихователя до вихованця; визнання його успіху взагалі або гідності окремого вчинку; висловлена йому вихователем або

начальством при інших вихованцях подяка; похвальний відгук (аркуш) про вихованця його батькам, ротному командирові й директору корпусу; особлива довіра вихователя й керівного складу закладу; відзначення кращих кадетів спеціальними званнями віце-унтер-офіцерів і віце-фельдфебеля [2, 41].

Однак, до початку ХХ століття в педагогічній практиці кадетських корпусів практично не застосовувалися заохочення. В деяких корпусах залишалася порівняно безневинна форма заохочення – похвальний аркуш. Тому що на практиці підтвердилося, що нагороди, заохочення як засіб педагогічного впливу, позбавлені всякого виховного значення. Якщо покарання стримує порушників, то заохочення встигаючих пробуджує негатив у морально обмежених. Зважаючи на зазначені обставини вважалося, що єдиним заохоченням вихованця за його успіхи й моральну поведінку може служити лише похвала вихователя.

Покарання накладалися з дотриманням належної поступовості, послідовності, помірності й суворості внутрішньої справедливості [2, 43]. Однак, на початку ХХ століття питання про покарання перебувало в перехідному стані, ніде не накопичилося стільки суперечливих суджень й так по суті віджилих понять і підходів, як у системі покарань.

Розглянемо, у відповідності з Інструкцією, існуючу тоді систему покарань.

Догана, зроблена вихованцеві наодинці або в присутності його товаришів. Вона могла служити корисним заходом тільки в тому випадку, якщо робилася у формі, що не ображає особистої гідності вихованця.

Несхвальний відгук про вихованця його батькам. Захід цей вимагав великої обережності та для його застосування необхідно було точно знати характер відносин між вихованцями і їх батьками. Вважалося, що спілкування вихователя з батьками й родичами з метою впливу на вихованця – захід досить доречний у вихованні.

Позбавлення права участі в загальних іграх і розвагах і взагалі тих прав, якими кадет зловживає або ж не вміє користуватися. Це покарання застосовувалося тільки за таку поведінку, з якою воно могло бути пов'язане, тобто за образи й насильство над товаришем.

Постановка на штраф. У багатьох кадетських корпусах уважали, що дане покарання з педагогічної точки зору та й у фізичному відношенні не має ніякого виправдання. Тому його мало застосовували та взагалі вимагали вилучення із практики.

Видалення із класу під час уроків могло бути застосоване тільки в крайніх випадках, коли поведінка вихованця заважала проведенню уроку.

Позбавлення одного блюда за обідом (не більше двох разів на тиждень) або ж заміна пирога чи пшеничної булки житнім хлібом. На

думку більшості, захід був грубий і шкідливий у фізичному відношенні, також пропонувалося його заборонити.

Позбавлення права на добову відпустку. Цей засіб також був визнаний шкідливим у багатьох відношеннях. Вихованці, перебуваючи в умовах закритих навчальних закладів дичавіють і грубіють, одноманітні порядки якого, за відсутності свіжих вражень життя, стомлюють душу вихованця, сприяють його огрубінню й ведуть до утворення однобічних понять. Крім того, практика показала, що найбільше число провин припадало на вихованців, які не користуються відпустками.

Арешт (що не перевищує 12 годин), тільки вдень, з обмеженням у їжі й неодмінно в одиночному приміщенні та під наглядом. У тому вигляді, у якому це покарання існувало, воно не тільки не досягало бажаної мети, але й приносило значну шкоду виховній справі. Вихованці, які часто потрапляли в карцер (як правило, це були одні й ті самі) настільки до нього звикали, що він не здійснював на них жодного позитивного впливу. Нерідко цим вихвалялися перед товаришами. Що стосується арешту вихованців молодших рот, то в більшості воно викликало пригніченість настрою й відчуття злості. У київському корпусі, наприклад, карцери були знищені, і ніякого погіршення в поведінці кадетів не було [5, 211].

Більш суворі заходи покарання допускалися тільки з дозволу командира роти або директора, а в більш серйозних випадках розглядалися комітетом у повному складі [2, 45]. Вони полягали в більшому обмеженні права на відпустку, в більш тривалому й суворому арешті тощо.

Зниження бала за поведінку. Існування даного заходу було пов'язане із загальною системою оцінки знань і поведінки не суперечила здоровому глузду. Досить ефективно впливала на кадетів. Противників цієї системи практично не було.

Позбавлення погонів, захід, що ганьбить вихованця перед усім корпусом, було покаранням у крайній небезпечним і призводило до випадків озлоблення й втрати моральної чутливості.

Тілесне покарання – це ганебне насильство взагалі викликало шквал протесту й вимоги виключення його з практики. До того ж у школах Російської Імперії воно давно було вже виключене.

Виключення з числа кадетів, захід вимушений, і застосовувався в крайніх випадках, тобто тоді, коли всі інші заходи не давали бажаного результату. Однак, у низці корпусів практикували тимчасове видалення вихованців із закладу, оскільки вважалося, що перш, ніж зовсім видаляти вихованця з корпусу, необхідно використовувати й цей останній захід.

На проблему покарань звертали увагу і високопосадовці. Так, у щоденнику Великого князя Костянтина Костянтиновича зустрічаються цікаві думки про методи й засоби виховання у військово-навчальних закладах. Зокрема, проблема диференційованого підходу у вихованні [8, арк. 136].

Взагалі про зміст диференційованого підходу при виборі виховних засобів до різних за віком вихованців неодноразово говорилося начальником головного управління військово-навчальних закладів. Наприклад, військовий міністр, генерал Олексій Миколайович Куропаткін писав: «Я завзято маю на меті поступово змінити виховні прийоми стосовно різного віку кадетів. Що необхідно й корисно маленьким, те зайве й навіть шкідливо більш дорослим» Вихованцям старших класів дозволено було курити, мати кишенькові годинники, носити вуса [9, арк. 12], відповідними були й засоби впливу.

Запроваджувалися й нові заходи впливу. Так, Головний начальник військово-навчальних закладів вважав, що перехід з одного корпусу в інший може мати певне значення для поліпшення виховної роботи з вихованцями. Рекомендуючи цей захід, Великий князь в одному з наказів писав: «На хлопчиків, що не встигають або погано себе ведуть, іноді благотворно діє переведення до іншого кадетського корпусу. Нова обстановка, нове середовище дає вихованцеві моральний поштовх, змушуючи його одуматися й зібратися із силами» [8, арк. 137].

Система заохочень і покарань до початку ХХ століття застаріла й не відповідала вимогам часу. Однак, щодо цього приймалися заходи, особливо на місцях. Крім того, після роботи з'їзду намітилися певні зрушення й були вироблені єдині підходи.

Найвищим ступенем моральності офіцера Російської Імперії вважалася честь. У полках і корпусах були свої офіцерські кодекси честі. Приміром, у морському кадетському корпусі – «Правила чемності офіцера», у деяких кадетських корпусах – «Настанова молодому офіцерові» тощо. Особливе місце в них приділялося честі офіцера, її пропаганді й захисту. Порушення норм суворо засуджувалося в офіцерському середовищі. Своєрідний кодекс честі викладений у «Замітках про розвиток військових пізнань і загальних військових принципів». Аналізуючи слова: «Почуття честі вимагає, щоб офіцер у всіх випадках умів підтримувати гідність свого звання на тій висоті, на якій повинна перебувати гідність цього класу суспільства, що несе на собі священний обов'язок захищати престол і Батьківщину. Офіцер повинен знаходитися в суспільстві, в якому панують добрі вдачі; він ніколи не повинен забувати, що він не тільки освічена людина, але й те, що на ньому лежить обов'язок підтримувати гідність свого звання... Слово офіцера завжди повинно бути запорукою правди, і тому неправда, хвастощі невиконання зобов'язання – недоліки, які підривають віру в правдивість офіцера, взагалі безчестять офіцерське звання й не можуть бути терпимі... Малодушність і боягузтво повинні бути невідомі офіцерові, у всіх випадках життя він повинен мужньо долати перешкоди, твердо триматися обраних переконань, щоб кожен бачив у ньому людину, на яку можна покластися, якій можна довіритися й на захист якої можна розраховувати...».

Головним керівним документом у справі виховання честі безсумнівно була «Інструкція з виховної частини для кадетських корпусів». На її основі, як вже зазначалося, в кожному корпусі були розроблені правила й кодекси честі.

Вихованню почуття честі сприяв устрій життя корпусу й чітко організований виховний процес. Однак характерними напрямками були наступні: дотримання офіційних етичних поглядів, правил, понять і суворий контроль над ними. Формування почуття честі за допомогою засвоєння поглядів прогресивних мислителів, письменників і видатних полководців (флотоводців) Російської Імперії.

Висновки. Таким чином, моральне виховання було головною складовою частиною виховання. В основі його лежала релігія з її поняттями добра та зла, на базі якої формувалися основні моральні риси за допомогою підтримки твердого статутного порядку, продуктивного заповнення вільного часу, постійного контролю й підтримки дисципліни. Особливе місце в моральному вихованні кадетів приділялося розвитку почуття честі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зотов Н. А. Записки офицера-воспитателя (За восемь лет службы в кадетском корпусе) / Н. А. Зотов // Педагогический сборник. – 1908 – № 6, 1909. – № 3, 1910. – № 4, 1911. – № 6, 1912. – № 9, 1914. – № 3, 1916. – № 6.
2. Инструкция по воспитательной части для кадетских корпусов. – СПб., 1908. – 114 с.
3. Кадетские корпуса в России [Красный воин]. 27.11.1992 г.
4. Кадетский досуг / Издание кадет Симбирского кадетского корпуса. – Симбирск, 1905–1906. – 54 с.
5. Календарь для кадет. – Варшава, 1908. – 123 с.
6. Сливицкий А. Г. Дядька Квасов (Воспоминания кадета) / А. Г. Сливицкий. – СПб, 1889. – 63 с.
7. Труды первого съезда преподавателей русского языка в военно-учебных заведениях (22–23 декабря 1903). – СПб, 1904. – 540 с.
8. ЦГАОР, фонд Вел.кн. Конст. Конст., д. 47, л. 136–167.
9. ЦГВИА, фонд Куропаткина, д. 3564, л. 12.
10. ЦИРКУЛЯР 1870 г. - № 8.
11. ЦИРКУЛЯР 1873 г. - № 22, 62.

РЕЗЮМЕ

Кормилец С. В. Нравственное воспитание кадетов в XIX – начале XX столетия.

В статье рассмотрены вопросы, которые касаются проблем, связанных с организацией процесса нравственного воспитания в кадетских корпусах Российской Империи, которые действовали на территориях украинских губерний в XIX – начале XX века. Показаны основные этапы становления и развития системы нравственного воспитания кадетов, приведены основные связи нравственного воспитания с духовным, эстетичным и др. и требования, которые выдвигались к организации воспитательного процесса. Наведены основные формы воспитательной деятельности, направленные на развитие нравственных чувств воспитанников кадетских корпусов, будущих офицеров.

Ключевые слова: кадетские корпуса, кадеты, военно-учебные заведения, нравственное воспитание, духовное воспитание, воинская честь.

SUMMARY

Kormilets S. Moral education of the cadets in the XIX – early XX century.

The questions concerning the problem of moral education in the cadet corps of the Russian Empire, which operated in Ukrainian provinces in the nineteenth – early twentieth century are discussed. The following main stages of formation and development of the moral education of cadets which are the main links of moral education with spiritual, aesthetic and others, which are presented in the organization of the educational process, are revealed. The following basic forms of educational activities which are aimed at the development of moral qualities of students of cadet corps, future officers, are characterized.

Moral education has always played a special role in the life of the corps, that were essential qualities of high intelligence, aesthetic culture, and unshakable adherence of the Code of honor. Officers usually had an excellent education, intellect, possessed leisure skills, clearly expressed their thoughts, could dance well. These qualities are naturally laid in the family, but they were fixed and developed in military schools and cadet corps in the process of purposeful moral education.

In the moral education of cadets leading role was accounted for by immediate superiors and teachers. It is thought that they must be not only highly educated, but also highly moral, encouraged, sincerely love children they care for, be willing to put their own soul for their students.

Students of cadet corps were the pride of the nation and the embodiment of national identity and national soul. Staying continuously in the walls of the buildings imposes an indelible imprint on the students, creates a cultural and educational environment from the early days of military service, forms a system of values, character and personality as future officers, brings them the ability to moral reflection, the supreme goal of education.

The author concludes that moral education was an integral part of education. At the heart of it was religion, with its concepts of good and evil, on the basis of which were formed the basic moral traits with maintaining a firm authorized order, productive spending of free time, constant control and discipline. A special place in the moral education of the cadets was paid to the development of a sense of honor.

Key words: cadet corps, cadets, military education, moral education, spiritual education, military honor.

УДК:376.1

А. І. Кравченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

З ІСТОРІЇ ПИТАННЯ КЛІНІКО-ФІЗІОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАЇКАННЯ

У статті розглядаються наукові погляди на проблему заїкання дітей середнього шкільного віку, форми, причини його виникнення та шляхи подолання. Зазначено, що різне розуміння сутності заїкання зумовлене рівнем розвитку науки і позиціями, з яких дослідники підходили і підходять до вивчення цієї мовленнєвої вади. Найефективнішим визнано комплексний підхід до корекції заїкання, який ураховує всі складові мовленнєвої вади та індивідуальні й вікові особливості підлітків і забезпечує оптимальне поєднання різних методів та засобів медико-психолого-педагогічного впливу.

Ключові слова: заїкання, мовленнєвий розлад, механізм заїкання, клінічні форми заїкання, підлітки, комплексний підхід.

Постановка проблеми. Заїкання інтенсивно вивчається й висвітлюється в наукових працях протягом усього ХХ століття. Досить